

Meşrutiyetten Günümüze Anadolu'da Türkçe Meâllerin Serüveni

The Process of Turkish Translations of the Qur'ân in Anatolia
from Constitutional Period to Present

Recep BİRİNCİ

Öğretim Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı
Kerîm Okuma ve Kırâat İlmi

Lecturer, Bayburt University, Faculty of Theology, The Science of
Reading and Recitation of the Holy Qur'ân, Bayburt/Türkiye

recepbirinci@bayburt.edu.tr

ORCID: 0009-0004-6391-7921

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17.02.2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04.06.2025

DOI: 10.53683/gifad.1641481

Atıf / Citation: Birinci, Recep. "Meşrutiyetten Günümüze Anadolu'da Türkçe
Meâllerin Serüveni / The Process of Turkish Translations of the Qur'ân in Anatolia
from Constitutional Period to Present". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 14/28
(Temmuz/July 2025/2): 712-744

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane
University, Faculty of Theology, Gumushane, 29000 Türkiye. Bütün hakları saklıdır. / All
right reserved.

Öz

Arapça olarak indirilen Kur'ân'ın diğer dillere tercümesi, onun vahiy süreciyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi ise Türklerin İslâm ile yüzleşmeleriyle birlikte başlamıştır. O günden Cumhuriyet dönemine kadar, Türkçe tam tefsirler bulunmakla birlikte daha çok kısmî tefsirler, yaygın olarak da âyet ve sûre tefsirleri yapılmıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yoğun bir meâl telif sürecine girilmiştir. Bu sürece Türklerin ve Müslümanların yanında diğer din ve ırk mensupları da katılmışlardır. İlk meâller, Osmanlı alfabesiyle yazılmıştır. Latin harflerinin kabulünden itibaren ise eserler, bu alfabeyle telif edilmişlerdir. Giderek artan ve çeşitlenen bir süreç neticesinde bugün, yüzlerce meâlden oluşan bir literatür ortaya çıkmıştır. Osmanlının son dönemlerine kadar Kur'ân tercümeleri veya tefsirleri, sadece ilmi kaygılarla yapılırken Tanzimat ile birlikte bu konuda farklı saikler de devreye girmiştir. Bu dönemde, Türkçe Kurân oluşturma ve Türkçe ibadet etme söylemleri ortaya atılmıştır. Bu söylemler, ancak Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eyleme dönüştürülebilmektedir. İlerleyen süreçte meâlcilik ve Kur'âniyyûn düşünceleri, meâl ameliyesinin seyrini etkilemiştir. Son zamanlarda ise vakıf ve müesseselerin mensuplarına hitap etme adına meâl neşir sürecine dâhil oldukları gözlenmiştir. Öte yandan yönetim anlayışlarının da Kur'ân tercümeleri üzerinde etkisi olmuştur. Bu anlamda Osmanlı idaresiyle cumhuriyet rejimi farklılık göstermiştir. Ayrıca meâl ameliyesi darbe süreçlerinden de etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tercüme, Meâl, Osmanlı, Meşrutiyet, Cumhuriyet.

Abstract

Translation of Qur'ân emerged simultaneously with revelation process. Translation into Turkish began with Turks' encounter with Islam. Although there were some full commentaries in Turkish until the Republic, mostly partial commentaries were made. With Republic, an intensive translation writing process was initiated. In addition to Turks and Muslims, members of other religions and races also participated in this process. First translations were written in the Ottoman alphabet. Since the adoption of Latin alphabet, works have been written in this alphabet. As a result of an increasing translation process, a literature consisting of hundreds of translations has emerged. While Qur'ân translations were made only for scholarly concerns until the last periods of the Ottoman, different motives came into play in this regard with the Tanzimat. Discourses of generating a Turkish Qur'ân and worshipping in Turkish were put forward. These discourses could be turned into action with the Republic. Thereafter the idea of Qur'anism have affected the interpretation process. Recently Islamic foundations have been involved in the

interpretation process in order to appeal to their members. Management approaches have also had an impact on Qur'ân translations. Ottoman administration and Republican regime have differed. Interpretation process has also been affected by military coups.

Keywords: *Qur'ân, Translation, Meaning, Ottoman, Constitutionalism, Republic.*

Extended Summary

The translation of the Qur'ân, which was revealed in Arabic, began simultaneously with its revelation. The message of the Qur'ân was transmitted to people who spoke different languages through translations. Translation activities have been carried out both in written and verbal forms since the early period. The translation of the Qur'ân into Turkish began when the Turks encountered Islam. Until the Republican era, there were a few complete comments or translations of comments in Turkish. However, during the Ottoman period, partial comments were more common. Independent tafsir of specific verses and surahs, particularly the shorter ones frequently recited in prayers, were widely produced. Likewise, surahs that were recited more often than others were also tafsir. On the other hand, since Arabic was the language of scholarship in the Ottoman era, written translation efforts of the Qur'ân remained limited.

714

With the proclamation of the Tanzimat reforms, demands for translating the Qur'ân into Turkish increased. However, during this period, publication efforts remained limited. In the later period, with the declaration of the Second Constitutional Era, there were no longer any obstacles to translating the Qur'ân into Turkish. During this period, there was an overall surge in authorship activities, including Qur'ân translations. With the proclamation of the Republic, a period of intense authorship of Qur'ânic translations began. This process included not only Turks and Muslims but also people from other religions and ethnic backgrounds. The first translations were written in the Ottoman alphabet. After the adoption of the Latin alphabet, works were written using this new script. The initial works of this period were mostly written by authors who have nationalist ideologies and were criticized for their lack of scholarly competence. This situation sparked significant debates in the press and academic circles. Ultimately, the issue reached the Turkish Grand National Assembly (TBMM), which decided that translations should be written by experts. This decision became a crucial turning point in the history of Turkish Qur'ânic translations. Since then, the process of Qur'ânic translation has expanded and diversified, resulting in a

vast literature of hundreds of translations today.

The emergence of nationalist discourse following the Tanzimat period and the demands for a Turkish Qur'ân and worship in Turkish caused anxiety. As a result, objections were raised, arguing that the Qur'ân could not be translated and that translation was impossible. Due to this concern, some works prepared during the Constitutional Era were not permitted for publication. However, with the establishment of the Republic, restrictions on publications could no longer be enforced. Those who opposed the publication of Qur'ânic translations eventually found a solution in ensuring that translations were written properly by qualified individuals.

Until the late Ottoman period, Qur'ânic translations and tafsirs were undertaken purely for scholarly purposes. However, with the proclamation of the Tanzimat reforms, different motivations also began to play a role. During this period, alongside demands for translating the Qur'ân into Turkish, there were also proposals for creating a Turkish Qur'ân and performing religious rituals in Turkish. These discussions implied efforts to nationalize religion through translation. Thus, the issue of Qur'ânic translation took on a different dimension. During the Constitutional Era, these goals were voiced more openly, and following the proclamation of the Republic, they were put into action. In the early years of the Republic, translations were prepared to support the ideals of reading the Qur'ân in Turkish and performing prayers in Turkish. For a long time in Turkey, Turkish-language worship practices were implemented, and the call to prayer was recited in Turkish.

715

In the following years, the Meâlism and Qur'âniyyun movements influenced the trajectory of Qur'ânic translation activities in Anatolia. The Qur'âniyyun ideology not only introduced a new approach to understanding the Qur'ân but also adopted a different stance on the positioning of other Islamic sources. This ideology, which took shape in the Indian subcontinent and Egypt, began to gain representation in Turkey in the 1970s. This group, which advocated for a Qur'ân-centric understanding and practice of Islam, questioned the necessity of other Islamic traditions, particularly the Sunna. Ultimately, they argued that understanding the Qur'ân did not have need for these additional sources.

Over time, various new translations were published for different reasons. Some authors found earlier translations linguistically insufficient and aimed to produce more straightforward and comprehensible texts. Others viewed previous translations as lacking in content or technical

accuracy. Additionally, as language use evolved in daily life, new translations were needed to ensure clarity. In recent years, various foundations and institutions have also become involved in the publication of Qur'ânic translations, producing versions tailored to their audiences. Notably, after the 1980s, Qur'ânic translations proliferated in academic circles.

The activities related to translating the Qur'ân into Turkish have also been influenced by the stance of the ruling authorities toward religion. Under the Ottoman administration, where religion was central to life, Qur'ânic translations adhered closely to the original text, and nationalist influences were absent. However, in the Republic, which was established on the foundations of a nation-state, Qur'ânic translation efforts were sometimes shaped by national objectives. During military coup periods, such ideas were revived, attempts were made to author Qur'ânic texts using the Latin script, and the Directorate of Religious Affairs was directly instructed to produce translations. The February 28 process also provided a favorable environment for the growth and strengthening of the Qur'âniyyun movement.

Giriş¹

Tercüme faaliyetlerinin tarihî serüveninden bahsetmek ve başlangıcına uzanmak gerekirse şunlar söylenebilir. Âdemoğlu, başlangıçta dar bir aileden müteşekkil olduklarından konuştukları dilde bir ayrışma olmayacağı açıktır. Bu dönemde yeryüzünde farklı bir dili konuşan ayrı bir topluluk olmadığından ilâhî mesajın tercüme edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak süreç içerisinde insanoğlu çoğalıp farklı coğrafyalara dağılınca kaçınılmaz olarak dilde yavaş yavaş bir ayrışma ve farklılaşma olmuştur. Bu durum, ayrı dilleri konuşan iki topluluğun anlaşabilmesi için tercüme faaliyetini zorunlu kılmıştır. İlahî mesaj da aynı şekilde indiği dilden başka bir lisana aktarılmak istendiğinde bu ancak tercüme/meâl yoluyla mümkün olacaktır. Hz. Muhammed, Kur'ân'ı tebliğ ederken bulunduğu bölge ile yetinmeyip çevresinde bulunan şehir/devlet gibi yapılara da ulaşmaya çalışmış, bu vesileyle çeşitli davet mektupları göndermiştir. Böylece bir ihtiyaç olan tercümeyle kapı aralanmıştır.

Kur'ân'ın Türkçeye aktarımı, doğal olarak Türklerin İslâmı ile temasıyla birlikte başlamıştır. Bu anlamda şifahi aktarım sürekli var olmuştur. Zira ilim dili Arapça olduğu için âlimler, Kur'ân hakkında sahip oldukları mâlumatları

¹ Bu makale, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda devam etmekte olan "Meşrutiyetten Günümüze Kırâat Farklılıklarının Türkçe Meâllerde Tezahürü" isimli doktora tezimizden üretilmiştir.

halka tercüme vasıtasıyla aktarmışlardır. İlk dönemlerden itibaren kısmî veya tam tercüme telifleri yapılmış olsa da bu çalışmalar çok sınırlı olmuştur. Osmanlının son dönemlerine doğru kısıtlama teşebbüslerine rağmen tercüme faaliyetleri artmıştır. Tanzimatla birlikte ulusçu söylemlerle de ilişkilendirilen meâl faaliyeti özellikle İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yoğunluk kazanmıştır. Batıyı referans alan bu düşünce İncil'in batı dillerine çevrildiği gibi Kur'ân'ın da Türkçeye çevrilmesi gerekçesiyle yola çıkmıştır. Hatta dinin millileştirilmesi şeklinde talepler dillendirilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu söylemler daha yüksek perdeden duyulmaya başlanmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte bir taraftan millî söylemler doğrultusunda meâller neşredilirken diğer yandan bunlara karşı itirazlar geliştirilmiştir. Bir refleks olarak da ehil kimselerce meâl yazılması için meclis (TBMM) kararı çıkarılmıştır. Böylece oluşturulmaya çalışılan millî yaklaşım ile kadim İslâmî çizgiyi takip eden iki fırkanın meâl neşirlerinin yapılacağı bir sürece girilmiştir. Ulusçu yaklaşım, resmî ideolojinin desteğiyle güçlenip revaç bulurken diğer cenah ise gücünü yaşam biçimi haline gelen köklü geçmiş ve ilmi birikimden almıştır.

Osmanlı döneminde genel olarak Kur'ân tercümelerine karşı bir tutum olmamıştır. Ancak son dönemlerde tercüme faaliyetleri ideolojik hüviyete bürününce tereddütler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bazı kısıtlamalar getirilmiş hatta hazırlanan bazı eserlerin neşrine müsaade edilmemiştir. Lâkin Tanzimat ile birlikte başlayan reform süreci neticesinde bu kısıtlamalar aşılmıştır. İkinci Meşrutiyet ve ardından cumhuriyetin ilanıyla birlikte artık tercümelerin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Akabinde hummalı bir meâl yazma sürecine girilmiştir. Süreç, harf inkılabı ve darbelerden de etkilenmiştir. Bu yüzden inişli çıkışlı bir seyir izlese de meâle olan ilgi her geçen gün artmıştır. Süreç içerisinde tartışma, Kur'ân'ın tercüme edilip edilemeyeceği noktasından onun daha iyi nasıl çevrilebileceği konusuna evrilmiştir. O bakımdan bugün sayıları yüzlerle ifade edilen meâl olmasına karşın daha güzelini ortaya koyma adına sürekli yeni meâller neşredilir olmuştur.

Çalışmamız, bu anlamda ilk değildir. Konu hakkında yapılmış olan birçok çalışma vardır.² Ancak meâl neşri meselesi, aktif bir süreç olduğundan

² İlgili çalışmalardan bazıları için bk. Abdülkadir Erdoğan, "Kur'ân Tercemelerinin Dil Bakımından Önemi", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938); Müjgan Cunbul, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde Basılmış Terceme ve Tefsirleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, (1962), 123-141; Hidayet Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi* (İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996); Salih Akdemir,

yeni çalışmalara imkân tanımaktadır. Dolayısıyla makalemizde, diğerk çalışmalardan farklı olarak “Kur’âniyyûn” ve “Türkçe Kur’ân ve İbadet Söylemleri” adıyla iki müstakil başlık eklenmiştir. Zira bu başlıkların muhtevası, İslâmî ilimlerle de doğrudan ilişkilidir. Kur’ân’ın Türkçeye aktarımı düşüncesiyle (yoğun olarak) bu fikirlerin aynı dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu fikirler, genel hatlarıyla ele alınacaktır. Son yıllarda neşredilip önceki yayınlarda belirtilmeyen meâllere de genel hatlarıyla yer verilecektir.

1. Meâl Kavramı

Meâl kelimesi, lügatte “e-v-l” kökünden türemiş mimli masdar ya da ulaşılan yer, hedef ve amaç anlamında ismi mekândır. Dönmek, ıslah etmek, noksan olmak, noksanlaştırmak manalarına gelir.³ Kavram itibariyle de bir ifadenin anlamını başka bir dilde her bakımdan değıl de biraz eksik olarak ortaya koymak biçiminde tanımlanmaktadır.⁴

Kur’ân-ı Kerîm, manen ve lafzen Allah Teâlâ’ya ait olduğundan her yönüyle anlaşılması, açıklanması ve başka bir dile aktarılması muhaldır.⁵ Dolayısıyla Kur’ân’ın başka bir dile aktarılması ameliyesi için “tercüme” yerine eksik ve hatalı tercüme anlamında “meâl” ibaresi kullanılmaktadır.⁶ Hatta Kur’ân’ın başka dillerde ifade edilmesi hususunda değıl ki tercüme,

“Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Degerlendirme”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988); Dücan Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996); Hikmet Koyigüt, “1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur’ân Meâlleri Bibliyografyası”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20 Aralık 2018); Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’ân Meâlleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (Eylül 2011); Muhammed Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012); Sema Üstün, “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kur’ân Tercümeleri Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 19 (2012); Sadrettin Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl alışmaları”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0/5 (30 Haziran 2015), 286-331.

³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sadır, 1993), 2/32; Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb Firûzâbâdî, *el-Okÿânûsu’l-basît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît*, çev. Mütercim Âsım Efendi (İstanbul: TYEKB, 2013), 5/4336; Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze”, 141.

⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/116; Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 258; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 248; Gümüş, “(1923-1960 Arası) Meâl alışmaları”, 287.

⁵ Aydar, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi*, 74; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/86-98; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 258.

⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/116; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 258.

meâl ifadesinin bile kullanılmasının sakıncalarının olduğu belirtilmektedir.⁷ Ayrıca meâl terimi, Kur'ân'ın mutlak olarak anlaşılması anlamına da gelmemektedir. Meâl telifi olan bazı müellifler, ısrarla Kur'ân'ın meâl üzerinden ölçülmemesi gerektiğini telkin etmektedirler.⁸

Diğer taraftan meâl terimi için tefsiri veya manevi tercüme nitelemesi de yapılmaktadır. Bu görüşe göre meâl terimiyle ilâhî kelâmın ne dediğinden çok ne söylemek istediği saptanmaya çalışılmaktadır. Bu cihetiyle yorum barındıracağından meâl ifadesinin eksiklikle beraber fazlalık da barındırabileceği zikredilmektedir.⁹

2. Kur'âniyyûn Düşüncesi

Osmanlı'nın zayıflamasıyla beraber 19. asırda İslâm dünyasında işgaller ve toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır. Müslümanlar, batı medeniyeti karşısında sürekli güç kaybetmiş, kötü gidişatı sonuçlandıracak bir çözüm de bulamamışlardır. Bu ortamda ilmi çevreler de mevcut durumun sebebi ve çözümü üzerinde kafa yormuşlardır. Nihâyetinde bazıları, Müslümanların gerilemesini ve batı karşısında mağlup olmasını İslâm dininin yanlış yorumlanması ve yaşanmasına bağlamışlardır. Çözümü ise Kur'ân'ın günümüz koşullarına göre yeniden yorumlanmasında görmüşlerdir. Bunu yaparken de Kur'ân'ı esas alıp risâletin başlangıcından itibaren kazanılmış olan tecrübe ve birikimi hatta sünneti sorgulamışlardır. Öyle ki meseleyi, kaynak olarak sadece Kur'ân'ı kabul etmeye kadar götürebilmişlerdir.¹⁰

Aslında İslâm'ın salt Kur'ân üzerinden yorumlanması düşüncesi, ilk olarak o dönemlerde işgal altında bulunan Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Bu fikirler, en katı şekilde kendilerini "Ehlü'z-zıkr ve'l-Kur'ân" adıyla niteleyen topluluk tarafından savunulmuştur. Düşüncenin temellerini, Hint alt kıtasında Seyyid Ahmed Han (1817-1898) atmıştır. Ondan sonra bu faaliyetleri, talebesi Abdullah Çekrâlevî (ö. 1914) yürütmüştür. Bu gayretler neticesinde düşünce, 1902'de müesseseseleştirilmiştir.¹¹

⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/94.

⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/98; Mustafa Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", ed. Mustafa Çağrı (Kur'ân Meâlleri ve Metin-Merkezci Yorum Sempozyumu, İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021), 187.

⁹ Öztürk, Mustafa, "II. Meşrutiyet'ten Günümüze", 144.

¹⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 245; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 144-145.

¹¹ Ahmet Yazıcı, "Kur'âncılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı: Kalem Dergisi Örneği", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 535-536; Öztürk, Mustafa, "II. Meşrutiyet'ten Günümüze", 140.

Öte yandan Hint alt kıtasıyla eşzamanlı olarak Mısır'da da benzer faaliyetler yürütülmüştür. Bu bağlamda, “İslâm, Kur’ân’dan ibarettir.” Fikri, Muhammed Tefvîk Sıdkı (1881-1920) tarafından savunulmuş ve birkaç sene gündemde kalmıştır. Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşîd Rızâ (1865-1935) tarafından oluşturulan Menar ekolü, “İlmî Kur’âncılık” olarak anlaşılabilir görüşler ortaya atmıştır. Seyyid Kutub (1906-1966) ve Hasan el-Bennâ (1906-1949) gibi şahsiyetler, bu ekolden etkilenmişlerdir. Ekolü, Pakistan’da ise Gulâm Ahmed Pervîz (1903-1985) temsil etmiştir. Pervîz’in görüşleri, ciddi tartışmalara sebep olmuştur.¹² Aynı ekolün “Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı; asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı” mısralarının sahibi Mehmet Akif Ersoy’u (1873-1936) da etkilediği savunulmuştur.¹³

Bu düşüncede olanlar, -ülkemizdeki temsilcileri de dâhil- başta hadis ve sünnet olmak üzere geleneğin yok sayılmasını ilke edinmişlerdir. İslâm dininin anlaşılması ve yaşanmasında Kur’ân’a başvurmayı yeterli görmüşlerdir. Böylece onlar, hudutları belli olmayan bir tevilciliğe sürüklenmişlerdir. Meleklerin ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler kılındığından¹⁴ bahseden âyeti, bu doğrultuda tevil etmişlerdir. Âyetten geçen “الجنح” ifadesine “kanatlar” anlamı verenleri tahkir edici bir edayla kelimeyi, namazın rekatları manasında yorumlamışlardır. Meşriki de “*Biz Kur’ân’ı öğüt alınması için kolaylaştırdık*”¹⁵ âyetinden hareketle Kur’ân’ın kolayca anlaşılabilen bir kitap olduğunu savunmuştur. Bunun için iman, basiret ve özgür düşünceye sahip olmayı yeterli görmüştür. Böylece Kur’ân’ın fehmiyle ilgili birçok ilmi disiplini yok saymıştır. Günümüzde Arap dünyasından bu düşünceleri en katı savunan Ahmed Subhi Mansur’dur.¹⁶

Kur’âniyyûn veya Kur’ân Müslümanlığı diye nitelenen fikri akım, ülkemizde yetmişli yıllarda zuhur etmiştir. 80’li yıllarda Kelime, Aylık, Kalem ve İktibas dergileriyle dillendirilmeye başlamıştır. Bunlar, dinin anlaşılması için Kur’ân’ı meâlinden okumayı yeterli görmüşlerdir. Kur’ân’ı anlamak için uzman olmaya gerek olmadığını savunmuşlardır. Sahih bir İslâmî düşüncenin elde edilmesinde risâletten günümüze on dört asırlık

¹² Abdülhamit Birişik, “Kur’âniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/428; Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze”, 140.

¹³ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 145.

¹⁴ *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Risale Yayınları, 2022), II/386.

¹⁵ el-Kamer 54/17, 22, 32, 40.

¹⁶ Yazıcı, “Kur’âncılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı”, 175; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 175.

birikimi yok saymışlardır. İslâmî geleneği dinin anlaşılmasının önünde engel saymışlardır.¹⁷ Onlara göre Resûlullah'ın vefatıyla beraber eski cahiliye adetlerine dönülmüştür.¹⁸

Kur'âniyyûn hareketine Türkiye'de 80'li yıllarda akademi dünyasından Hüseyin Atay, (1930-2023) Süleyman Ateş ve Yaşar Nûri Öztürk (1951-2016) gibi simaların öncülük ettiği belirtilmektedir. Ancak Kur'ân Müslümanlığı olarak da isimlendirilen akımın ülkemizde 2000'li yıllarda zirve yaptığı savunulmaktadır. Bu meyanda akademik ve sivil anlamda yoğun faaliyetlerin yapıldığı örgütlenmeler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda İslâmî gelenekten gelen Bayındır, İslâmoğlu ve Bayraklı gibi isimler ön plana çıkmaktadır. İslâmî gelenek ile iltisaklı olmayanlardan ise Yüksel, Hüdür, Doğan, Yılmaz, Eliaçık, Taslaman ve Dorman gibi isimler sayılmaktadır.¹⁹ Ancak günümüzde bu düşüncede olanları belli isim veya fırka ile nitelemek mümkün görülmemektedir. Özellikle akademik çevrelerde bu düşünce her geçen gün yayılmaktadır. Bunların önemli bir bölümü, İslâm'ı Kur'ân üzerinden anladığını söylese de kendisini Kur'ân Müslümanı olarak nitelememektedirler. Bu akımın savunucuları, ortaya ilginç fikirler atmışlardır. Namazın mahiyeti, amacı, vakitleri ve rükunları hakkında aykırı fikirler ileri sürmüşlerdir. Onlara göre namaz, belli vakitlere münhasır kılınmamıştır. Namaz, ilk dönem Müslümanlarını eğitmek için emredilmiştir. Ruku ve secde gibi biçimsel bir kalıpla istenmemiştir. Müminler, günlük olarak beş vakit değil, iki ya da üç vakitle mükellef tutulmuşlardır. Ayrıca zekât ve oruç ibadetleriyle ilgili de yorumlar getirmişlerdir. Zekâtı toplayan bir devlet iradesi olmadığında mükellefiyetin düşeceğini söylemişlerdir. Orucun ise yılın herhangi bir döneminde dokuz gün tutulabileceğini savunmuşlardır.²⁰

Diğer taraftan Seyid Ahmet Han'ın fikirlerinden etkilenen Mevlâna Muhammed Ali (1874-1951) meâl-tefsir çalışmasında modernist düşünce ve yorumlara yer vermiştir. Bu fikirler, Ersoy'un damadı olan Ömer Rıza Doğrul'un (1893-1952) meâliyle birlikte Türkçe meâl-tefsir kaynaklarına girmiştir.²¹

Türkçe meâllere etki eden unsur olması bakımından kısaca mâlumat

¹⁷ Yazıcı, "Kur'ancılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı", 537.

¹⁸ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 176.

¹⁹ Ahmet Yazıcı, "Kur'ancılık Ekolü ve Namaz", *İslâmî İlimler Dergisi* 15/2 (Kasım 2020), 322-323.

²⁰ Birişik, "Kur'âniyyûn", 26/429; Yazıcı, "Kur'ancılık Ekolü ve Namaz", 333-347; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 176.

²¹ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 145.

vermeye çalıştığımız Kur'âniyyûn ekolü daha şümüllü araştırmalar gerektiren bir konudur. Üzerinde birçok çalışma yapılmış ve şüphesiz yapılmaya da devam edilecektir. Ancak çalışmamızda konumuzun sınırları açısından bu kadarıyla yetinilecektir.

3. Türkçe Kur'ân ve Türkçe İbadet Söylemleri

Meâl neşriyatının ortaya çıkıp olgunlaşıp yaygınlaşması ve yerleşmesi bir süreç çerçevesinde seyretmiştir. İlk günden beri Kur'ân çevirileri olmuştur. Ancak Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemleri, fikri ve entelektüel manada Tanzimat'ın ilanına kadar götürülmüştür. Tanzimat fermanı, yeni fikir ve girişimlere alan açmıştır. Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi ve Türkçe ibadet söylemleri, bu dönemde dillendirilmeye başlamıştır.²² Muallim Naci (1849-1893), klasik tefsirlerdeki bilgi, fikir ve tevilleri sadece ilim ehlinin bildiğini ve halkın bunları bilmediğini söylemiştir.²³ Bu ifadesiyle de halkın Arapça öğrenmesini değil, eserlerin avamın anlayacağı biçimde tercüme edilmesini kast etmiştir.

Süreç içerisinde bu söylemler artarak devam etmiştir. Ali Süavi, (1839-1878) Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi gerektiğini ve Türkçe ibadetin mümkün olduğunu söylemiştir. Hatta laikliğe geçilmesi, Latin alfabesinin alınması ve ezanın Türkçe okunması gibi radikal taleplerde bulunmuştur. Efgânî, (1838-1897) Hristiyanlığın maddi-manevi ilerlemesini İncil'in batı dillerine çevrilmesiyle irtibatlandırmış, Kur'ân'ın da Türkçeye çevrilmesini önermiştir.²⁴ İleriki yıllarda Baltacıoğlu, (1886-1978) benzer görüşleri savunmuştur.²⁵ Behçet Kemal Çağlar da (1908-1969) aynı düşünceleri dillendirmiştir.²⁶ Diğer taraftan 1913'te -daha sonra Diyanet İşleri Reisi olan- Şerafettin Yaltkaya, (1879-1947) ibadetlerin anadille yapılmasını istemiştir.²⁷

Düşüncelerini Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) önemseydiği kişilerden olan Ziya Gökalp de (1876-1924) bu tartışmalara katılmıştır.

²² Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 14 (2012), 61.

²³ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 144.

²⁴ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi", 61-62.

²⁵ Ercan Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'ân Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 353.

²⁶ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 164.

²⁷ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 14 (2012), 62.

Millîyetçiliği ile tanınan Gökalp, düşüncelerini bir şiirle ortaya koymuştur.²⁸ Bu minvalde daha birçok görüş bulunmasına karşın konumuzun kapsamı bakımından bu kadarıyla yetinilmiştir. Şu kadarını belirtelim ki; bu düşünceler, Atatürk'ün de aklına yatmış ancak o aşamada fiiliyata geçirmek mümkün olmamıştır. Zira henüz Osmanlı yönetimi, nihâyete ermemiştir.²⁹

Yeni dönemle beraber her fırsatta Türkçe ibadet ve Türkçe Kur'an talepleri dillendirilmiştir. Bu bazen batının örnek alınması tezinden hareketle yapılmıştır. Bu bağlamda batıdaki kalkınmadan İslâm dininin reforme edilmesi anlamında faydalanılması gerektiği savunulmuştur. İncillerin batı dillerine çevrildiği gibi Kur'an'ın da Türkçeye çevrilmesi ve Türk-İslâm İlahiyat Fakültesi adıyla bir okul açılması istenmiştir. Halkın öz kimliğine ve hislerine hitap edecek, ana dilinde ibadet edebileceği bir din reformu talep edilmiştir.³⁰ Bu ideoloji, bazı meâllere de yansıtılmıştır. Hatta yazılan bir meâl hakkında "Resûlullah Türk olsaydı Kur'an'ı bu şekilde ifade ederdi." denmiştir.³¹

Cumhuriyet ile birlikte siyasi iradenin değişimine bağlı olarak dinin günlük hayatta ve devlet iradesindeki rolü de değişime uğramıştır. 1924'te hilafet kaldırılırken aynı yıl ilan edilen anayasada "Devletin dini İslâm'dır." ibaresi yer almıştır. Ancak bu ibare, dört yıl sonra anayasadan çıkarılmıştır. Böylece din ile devlet işlerini ayırmanın yolu açılmıştır. Ancak bu ayırma dini kendi haline bırakma biçiminde olmamıştır. Dinin reforme edilmesi gerektiğine inanılmış ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır.³²

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ulus devletin meşruiyetini sağlama ve dini millîleştirme adına bazı faaliyetler yürütülmüştür. Bu bağlamda önemli dini şahsiyetlerin soy kökenine dair iddialar ortaya atılmıştır. Başta Resûlullah olmak üzere Hz. İbrahim, Ebû Hanife (ö. 150/767), İbn Rüşd (ö. 520/1126) ve daha birçok âlimin Türk kökenli olduğu savunulmuştur.³³

Dinde reform adına dillendirilen Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet vs. beklenti ve teklifler, bir süre sonra uygulamaya geçirilmiştir. Bu

²⁸ Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar manasını namazdaki duanın / Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur / Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın / Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın. Bk. Dücane Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet* (İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1999), 30.

²⁹ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi", 63.

³⁰ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleleri", 352.

³¹ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 161.

³² Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje*, 14-15.

³³ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleleri", 351.

uygulamaların fikri alt yapısı, Gökalp'in "Dini Türkçülük", Baltacıoğlu'nun "İslâm'ın Türkleştirilmesi" ve Reşit Galip'in (1893-1934) "Millî Müslümanlık" tezleriyle atılmıştır. İlk Türkçe ezan, 1932'de Ramazan ayında Fatih Camii'nde okutturulmuştur. 1926'da Göztepe Camii'nde Türkçe namaz kılınarak bir tür yoklama yapılmıştır. 1932'nin Ramazan ayında ise Türkçe namaz, bizzat uygulamaya konulmuştur. Dini reform projesi kapsamında ilk Türkçe Kur'ân tilaveti, Yerebatan Camii'nde yapılmıştır. İlk Türkçe hutbe için de Süleymaniye Camii seçilmiştir. Aynı yıl Yerebatan Camii'nde Atatürk'ün fikir fedaisi Reşit Galip ve Kılıç Ali'nin (1890-1971) riyasetinde Yasin sûresi, Türkçe olarak rast makamında okutturulmuştur. Cemil Said'in (1872-1948) meâli, meşhur hafızlara dağıtılarak camilerinde okumaları istenmiştir. Atatürk tarafından bizzat takip edilen bu faaliyetler, peyderpey tüm Anadolu'ya yayılmıştır.³⁴

Kur'ân'ı Kerîm'i Türkçeye aktarırken on dört asırlık süreçle birlikte Türkçeleşmiş olan birçok kelimenin anlamıyla oynanmıştır. Bu faaliyeti, öz Türkçeye çevirme adına yapmışlardır. Mesela "kâfir" yerine "tanımaz" kelimesi, "Tesbih etme"ye karşılık "ululamak" sözcüğü kullanılmıştır. "Rızıklandırmak" ifadesine karşılık "gönendirmek" sözcüğü getirilmiştir.³⁵ "Müttaki" kelimesine "sağlamcı", "Rahman" ismine "sevgi", "Latif" ismine "saydam" ve "Hayru'l-fasılın"³⁶ ifadesine ise başsavcı karşılığı verilmiştir.³⁷ Burada kısıtlı sayıda verebildiğimiz örnekler, bu girişimlerle Kur'ân'ın Türkçe manasını tespit etmekten ziyade ideolojik gaye güdüldüğünü göstermiştir.

Bu arada Kur'ân'ın tercümesine Türkçe Kur'ân denilmesinden rahatsızlık duyanlar da olmuştur. Yazır, yazılı basın Kur'ân tercümelerinin tatbikat tilavetlerinden bahsederken "Türkçe Kur'ân" ifadesi kullanmalarından büyük üzüntü duymuştur. Tefsirinin mukaddimesinin ilk halinde, "Allah, Türkçe Kur'ân'dan korusun." şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Bu ibareyi kaldırması istenince ifadeyi "Türkçe Kur'ân mı var, be hey şaşkın." biçiminde tebdil etmiştir.³⁸ Ersoy'un da hazırladığı meâli, Türkçe ibadetlerde kullanılmasından endişe ettiği için teslim etmediği savunulmuştur.³⁹ Ali Rıza Sağman (1889-1965) ise metnin elden gitmesi ve

³⁴ Dücanе Cündioğlu, *Türkçe Kur'ân ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998), 138-160.

³⁵ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri", 357.

³⁶ En'âm 6/57.

³⁷ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 162.

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/94; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 139.

³⁹ Bk. "Türkçe Kur'ân ve Türkçe İbadet Söylemleri" başlığı

Kur'ân lafızlarından mümbit birçok ilmin kaybolması endişesiyle Türkçe çevirilere Kur'ân denilmesini mahzurlu bulmuştur.⁴⁰

Netice itibarıyla özellikle İkinci Meşrutiyetle beraber dillendirilen Türkçe ibadet, Türkçe Kur'ân ve Türkçe ezan talepleri, Cumhuriyetin ilanıyla beraber uygulama ortamı bulmuştur. Peyderpey hayata geçirilen bu uygulamalar, hatırı sayılır bir süre yürürlükte kalmıştır. 1950'deki iktidar değişiminden sonra ibadetler ve ezan yeniden asli biçimiyle icra edilmeye başlanmıştır.

4. Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâllerin Tarihçesi

Bazı kaynaklar, Kur'ân'ın tercümesini Resûlullah dönemine kadar götürmüşlerdir. Resûlullah, çevre ülkelere tebliğ amacıyla mektuplar göndermiştir. Bu mektuplar, dili Arapça olmayan beldelelere de gönderilmiştir. Doğal olarak bu mektuplarda bulunan âyetlerin tercüme edildiği düşünülmüştür.⁴¹

Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar ile Kral Necâşî arasında geçen diyalog da Kur'ân'ın ilk tercümelerine örnek gösterilmiştir. Bu görüşmede bazı âyetlerin Necâşî'ye kendi diliyle ifade edildiği rivâyet edilmiştir.⁴² Necâşî'nin vaktiyle Arap toplumunda yaşadığı ve dolayısıyla Arapça bildiği de iddia edilmiştir.⁴³ Lâkin Necâşî, Arapça bilse de maiyetindeki âlimler ve din görevlileri için Kur'ân âyetlerinin tercüme edilmesi gerekeceği ifade edilmiştir.⁴⁴ Bu durumda yine tercümeyle ihtiyaç duyulacağından Arapça bildiği iddia edilen Necâşî'nin mütercim olma ihtimali ortaya çıkmıştır.

Yine bu dönemlerde Selmanî Farisî'nin bazı İranlılar için Fatiha sûresini tefsir ettiği aktarılmıştır.⁴⁵ Bu örnekler, Kur'ân'ın tercümesinin vahyin ilk dönemlerinden itibaren yapıldığını ortaya koymuştur. Çünkü Kur'ân'ın evrensel mesajını diğer milletlere aktarmanın yolu, tercümeden geçmektedir.

Resûlullah döneminde kısmî tercüme veya tefsirler yapılmış olsa da Kur'ân'ın tamamının tercüme edildiğine dair bir rivâyet nakledilmemiştir.

⁴⁰ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 108.

⁴¹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi"; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif* (Ankara: Fecr Yayınları, ts.), 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 267.

⁴² Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi*, 85; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 232.

⁴³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 1/318.

⁴⁴ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi*, 85.

⁴⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

Kur'ân'ın tamamının ilk olarak hicri 127 yılında Berberice'ye çevrildiği ifade edilmiştir.⁴⁶ Hicri 270 yılına ait tercümeleler olduğu da söylenmiştir.⁴⁷ Ancak Kur'ân'ın tamamını ihtiva edip günümüze ulaşan ilk tercümenin IV. /X. veya V. /XI. asırda, telif edildiği aktarılmıştır. Kaynaklar, Kur'ân'ın Saman Oğulları Devleti'nin Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerine hâkim olduğu dönemde Farsça'ya aktarıldığını belirtmektedirler.⁴⁸ Bu eserin daha sonra Türkçeye çevrildiği de ifade edilmiştir.⁴⁹

Doğu Türkçesiyle yapılp günümüze erişen sekiz tercümenin varlığından da bahsedilmektedir. Bunların çoğunun da ülkemizdeki kütüphanelerde bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Diğer taraftan Türkçe Kur'ân tercümelerinin çok daha eskiye dayandığı tezi savunulmaktadır. Devletşah'ın 734/1333-1334 yıllarında bir tercümeyle istinsah ettiği aktarılmaktadır. Bu eserin hicri dördüncü asırda yazıldığı iddia edilmektedir.⁵¹ Selçuklular döneminde, sıkça okunan Âyetü'l-kürsî, Mülk, Amme cüzü, Yâsîn, Fâtiha, İhlâs, vb. sûre ve âyetlerin Türkçe tefsirlerinin yapıldığı görülmektedir.⁵² Osmanlı döneminde ise 17 civarında Türkçe çeviri yapıldığı nakledilmektedir.⁵³

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Türkçe sûre tefsirleri de yapılmıştır. Ancak ilim dili Arapça olduğundan bu faaliyetler, çok kısıtlı kalmış, gelişmemiştir. Bununla beraber tam tefsirler, sınırlı olsa da sûre ve âyet tefsirlerinin bolca yapıldığı aktarılmıştır.⁵⁴ Bu dönemlerde yapılan tercüme ve tefsir çalışmalarının millî amaçlardan uzak olup tamamen ilmi gayelere dayandığı aktarılmıştır. Bunlar, Rıza-i bâri doğrultusunda Kur'ân'ın anlaşılması ve anlatılmasını amaçlamıştır.⁵⁵

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte artan Türkçecilik hareketiyle eşzamanlı olarak Kur'ân'ın Türkçeye çevirisi talepleri de ivme kazanmıştır. Ulusçuluk akımıyla irtibatlı olarak "Türkçe Kur'ân" ve "Kur'ân'ın Türkçeleştirilmesi"

⁴⁶ Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 155; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156.

⁴⁷ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 155; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

⁴⁸ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

⁴⁹ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289.

⁵⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 236; Koçyiğit, "Türkçe Kur'ân Meâlleri Bibliyografyası", 35.

⁵¹ Erdoğan, "Kur'ân Tercemelerinin Dil Bakımından Önemi", 47.

⁵² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 238.

⁵³ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

⁵⁴ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, 156-157; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 132.

⁵⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 234.

söylemleri, bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Tercüme girişimleriyle sadece çeviri amacı güdülmemiştir. İbadetlerin de Türkçe yapılması hedeflenmiştir. Bundan ötürü Kur'ân'ın tercüme edilmesine dair faaliyetlere bazı kısıtlamalar getirilmiştir.⁵⁷

Tanzimat ile Cumhuriyet dönemi arasında geçen zaman içerisinde birçok Türkçe tercüme ve tefsir yapılmıştır. Tanzimat'ın ilanından iki sene sonra ilk matbu Türkçe Kur'ân çevirisi telif edilmiştir. Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdînin (ö. 773/1371) Arapça tefsirini, Debbağzâde Ayintâbî Muhammed Efendi, (ö. 1111/1699) *Terceme-i Tefsîr-i Tibyân* adıyla neşretmiştir.⁵⁸ Eserin Ezdî'nin tefsirinden esinlenerek yazılmış olan müstakil bir tefsir olduğu da iddia edilmiştir.⁵⁹ Aslında bu dönemde halk arasında tercümeyle karşı bir rağbet oluşmuştur. Birçok tercüme girişiminde de bulunulmuştur. Ancak bu girişimler, ya yarım kalmış ya da tamamlandığı halde yayımlanamamışlardır.⁶⁰ Yine *Zübedü'l-âsâr el-Mevâhib ve'l-Envâr* da bu dönemde neşredilmiştir.⁶¹

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e kadar yine kısmî (sûre, cüz ve âyet) çeviriler, yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, tefsir mahiyetinde olmuştur. Eskişehirli Osman Necâfî, (ö. 1293/1876) otuzuncu cüzü, Muhammed Arif, *Mülk Sûresini*, Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi (1747-1838) ise *Duhâ, Kâdir ve Asır* sûrelerini tefsir etmişlerdir.⁶² Yine bu dönemde Şeyhü'l-İslâm Muhammed Es'ad Efendi ve Necef Ali b. Hasan Ali et-Tebrizî tarafından yapılan âyet tefsirleri de telif edilmiştir.⁶³

4.1. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Birinci Meşrutiyet döneminde de benzer şekilde (cüz, sûre, âyet tefsirleri) neşirler yapılmıştır. Bu eserler, Hafız Mahmud tarafından neşredilmiştir. Aynı dönemde, Giritli Sırrı Paşa'nın (ö. 1895) Yûsuf, Meryem, Furkân ve İnsân sûrelerine ait tefsirleri yayımlanmıştır. Mehmed Fevzî Efendi'nin (1826-1900) Vâkı'a, Ahmed Rüşdü Paşa'nın (ö. 1897) Rahmân, Manastırlı İsmail Hakkı'nın (1846-1912) Yâsîn ve Muallim Naci'nin (1850-

⁵⁶ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 131.

⁵⁷ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi*, 111; Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 171.

⁵⁸ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 189; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 142.

⁵⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 242.

⁶⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 244.

⁶¹ Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 79.

⁶² Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e*, 104-127.

⁶³ Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e*, 172-180.

1893) İhlâs sûresi tefsiri de bu dönemde literatüre girmiştir.⁶⁴ Bu süreçte Süleyman Tevfik el-Hüseyn, (1861-1939) kolayca anlaşılabilir, hurafeden arı bir tefsir yazma iddiasıyla yola çıkmıştır. Eserini on yıllık bir çalışma neticesinde tamamlamıştır. Ancak dönemin şeyhülislâmı, neşrine izin vermemiştir.⁶⁵

4.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi

İkinci Meşrutiyet döneminde kısıtlamaların kalkmasıyla birlikte neşriyat patlaması yaşanmıştır. Bir yıl içinde gazete ve dergilerin sayısı, 353'ü aşmıştır. Doğal olarak bu yayınlar arasında Kur'ân tercümeleri ve tefsirler de yer almıştır.⁶⁶ Bu dönemde tercüme faaliyetleri, Türkçülük ve ulusçuluk akımlarının tesiriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Yüksek sesle dillendirilmeye çalışılan dini millileştirme, İslâm'ı Türkleştirme gibi düşünceler, Kur'ân tercümelerine de yansıtılmıştır. Daha önce neşrine izin verilmeyen *Tafsîlu'l-Beyan'ın* bir cüzü bu dönemde yayınlanabilmiştir.⁶⁷ Musa Kazım (1858-1920) ve Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) gibi şahısların tefsir denemeleri olmuştur.⁶⁸ Aynı zamanda Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad gibi önemli dergilerde âyet tercümeleri yayımlanmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ise müstakil çeviri girişimleri baş göstermiştir.⁶⁹

Kısmî Kur'ân çevirilerinin yapıldığı bu dönemde tam tercüme beklentileri artmıştır. İbrahim Hilmi Çığıracan (1880-1963), 1914'ün başlarında Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri ismiyle beş forma yayımlamıştır. Ancak Çığıracan, bu eserin kaynağını gizlemiştir. Çünkü eser, Hristiyan bir Arap olan Zeki Megamiz tarafından hazırlanmıştır.⁷⁰ Bu telif, Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Arapları Osmanlı'ya karşı ayaklandırmak için bu çeviri üzerinden "Türkler İslâm'dan ayrılıyorlar, Kur'ân'ı terk ediyorlar." propagandası yürütülmüştür.⁷¹ Yani Türkçe Meâl tartışmaları, iç siyaseti

⁶⁴ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 165; Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e*, 129-161; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 143-144.

⁶⁵ Cündioğlu, *Türkçe Kur'ân*, 171.

⁶⁶ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 173.

⁶⁷ Cündioğlu, *Türkçe Kur'ân*, 172; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 246; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147.

⁶⁸ Cunbul, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde", 124; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289.

⁶⁹ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147.

⁷⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 247; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 290.

⁷¹ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 177; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 147-148.

etkilediği gibi uluslararası siyasete yön vermek isteyenlerin de kullanmak istediği bir unsur olmuştur.

II. Meşrutiyetle beraber Kur'ân tercümelerinin önü açılmış olsa da endişeler dile getirilmeye devam etmiştir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, (1869-1954) reformistlerin Kur'ân'ı Türkçeye aktarmakla namazların tercümeyle kılınmasını hedeflediklerini söylemiştir. Kendisinin de Kur'ân'ın tercüme edilmesine değil de tercümenin ibadet dili olmasına karşı olduğunu söylemiştir.⁷²

4.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilanı, Türklerin tarihi bakımından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira yeni yönetim biçimi, Türklerin idare şeklinin yanında fikri ve ictimâî yapısını da değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda başta harf inkılabı olmak üzere birçok radikal uygulamaya gidilmiştir. Muasır medeniyetlere erişme adına batı, rol model alınarak kurum ve müesseselerin işleyişi yeniden düzenlenmiştir.⁷³

Cumhuriyetin ilanından önce çok yakın bir zamana kadar Afrika'nın önemli bir bölümü, Ortadoğu ve Balkanlar'ın tamamına yakını ve Kafkasların mühim bir kısmı, Büyük Türk devleti Osmanlı'nın toprağıydı. Bu bölgelerde bugün hepsi birer devlet olan birçok yer, o dönemde Osmanlı devletinin illerinden sadece biriydi.⁷⁴ Türkler, İslâmîyet ile tanışana kadar daha ileri hedeflere varma adına "kızılalma" ideali ile motive olmaktadır. Müslüman olduktan sonra bu idealin yerini "Allah'ın adını yüceltmek için savaşma"⁷⁵ anlamına gelen "i'lâ-yi kelimetullah" almaktaydı.⁷⁶ Dolayısıyla Türkler, bütün fetih ve mücadeleleri dini mesuliyet şuuruyla yapmaktaydılar. Devlet, ümmetçilik ilkesi ile hareket edip din merkezli yapılanmaktaydı.⁷⁷ Türkler, hilafetin Osmanlıya geçmesiyle birlikte bütün dünya Müslümanlarının lideri

⁷² Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 178.

⁷³ Seyfettin Aslan - Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (2015), 23-25.

⁷⁴ Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, *Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarının Genişlemesi (1299-1699)* (Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü) (Erişim 11 Ocak 2025).

⁷⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), III/1034.

⁷⁶ Mustafa Fayda, "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/469.

⁷⁷ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009), I/18-19.

ve hamisi konumunu da elde etmekteydi.⁷⁸

Osmanlının yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ümmetçiliğin yerini ulusçuluk aldı. Bu anlayış topyekûn bir değişimi ön görmekteydi. Laikliğin kabulü ile birlikte dinin devlet işleyişi üzerindeki etkisi sonlandırılırken devletin dine (işleyiş ve etki alanı) müdahalesinin önü açılmaktaydı. İlmi ve kültürel hayat ta yeni anlayışa göre yani ulusçuluk temelli şekillenmekteydi/etkilenmekteydi.⁷⁹ İslâmî ilimlerin de bu durumdan etkilenmesi kaçınılmazdı. Bunun tezahürü -önceki bölümde ele alındığı üzere- Türkçe Kur'ân, Türkçe ibadet, dinin Türkçeleştirilmesi gibi söylem ve girişimlerle olmaktadır.

Tanzimatla başlayıp meşrutiyetle birlikte revaç bulan Kur'ân meâli yazımı ameliyesi, Cumhuriyetle birlikte hız kazanmıştır. Özellikle ilk yıllarda art arda neşirler olmuştur. Bu manada ilk girişim, Musa Carullah'tan (1875-1949) gelmiştir. Meâlini meclisin açılışının şerefine yayımlanmak üzere TBMM'ye sunmuş ancak önerisi reddedilmiştir.⁸⁰

Dönemin ilk neşri, Cumhuriyetin beş-altıncı aylarında Süleyman Tevfik'ten gelmiştir. Eseri, *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm* diye isimlendirmiş lâkin gelen tenkitler üzerine *Zübedü'l-Beyân* olarak değiştirmiştir. Eser, Kur'ân'ın ilk üç sûresini içermektedir. Ancak eserin tamamı, 1926'da neşredilmiştir.⁸¹

730

İlk teliflerden biri de Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934) öncülüğünde bir heyetin hazırladığı söylenen *Nur'ul-Beyân* olmuştur. Bunu Cemil Said Dikel'in *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Kur'ân-ı Kerîm'i* izlemiştir. Türkçülük ve milliyetçilik düşüncelerinin gölgesinde ortaya çıkan bu tercüme, liyakat ve yeterlilik bakımından ciddi eleştiri almışlardır. Eleştirilerde aralarında Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi (1860-1941) ile başkanlığın istişare heyeti üyesi Ahmed Hamdi Akseki'nin (1887-1951) de bulunduğu ilmi çevreler, başı çekmişlerdir. Bu bağlamda karşılıklı iddia ve reddiye makaleleri yazılmıştır.⁸²

Bu eserler, liyakat ehline yazılmadığı, birçok eksik ve hata ihtiva ettikleri yönünde tenkit edilmişlerdir. Özellikle *Nûru'l-Beyân* üzerinde yoğun tartışma olmuştur. Müspet ve menfi birçok eleştiri kaleme alınmıştır. Diyanet

⁷⁸ Kazım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi* (İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 289-294.

⁷⁹ Aslan - Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci", 18-24.

⁸⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 247; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 148.

⁸¹ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 181-182; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 148.

⁸² Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 183-187; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 247-248; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 290-297.

İşleri Reisliği de menfi yönde bir eleştiri yazısı neşretmiştir. Diğer taraftan Said, aslına uygun olarak bir tercüme hazırladığını söylese de durumun farklı olduğu anlaşılmıştır. Aslında onu, Kazimirski'nin (1808-1887) Fransızca Kur'ân çevirisinden tercüme etmiştir. Bu eser de başta Reşit Rıza (1865-1935) olmak üzere geçmişten günümüze birçok eleştiri almıştır.⁸³

Muhammed Hamdi Yazır, (1878-1942) bu dönemde yayımlanan çevirileri eleştirmiştir. Çeviri merakının artmasını ise Arapça bilmemeye ve maddi kazanç elde etme düşüncesine bağlamıştır.⁸⁴ Bu iddia bazı yayıncılar tarafından da dile getirilmiştir.⁸⁵ Bütün bu olumsuz eleştirilere rağmen süreç işlemeye devam etmiş ve özellikle Said'in yayımladığı çeviri, ciddi rağbet görmüştür. Said'in Atatürk'e de hediye ettiği söylenen eser, Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet projesinde kullanılmak üzere meşhur hafızlara dağıtılmıştır.⁸⁶ Yazır'ın tespitleri yerinde olmakla birlikte tercümeyle yönelimin sadece Arapça bilmemekle açıklanamayacağı, Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemlerinin de bu konuda önemli bir etken olduğu süreç içerisinde görülmüştür.

Bu arada yeni meâller de telif edilmeye devam etmiştir. Mehmed Vehbi Efendi'nin (1862-1949) tefsiri üç yıllık (1924-1926) bir sürede peyderpey yayımlanmıştır. Yine bu dönemde İzmirli İsmail Hakkı, (1869-1946) *Megamiz'in* eserini tashih ederek neşretmiştir (1926). Aynı zamanda *Meani-i Kur'ân* ismiyle kendi meâlini de bu dönemde kaleme almıştır (1927).⁸⁷ Eserin ilk forması 1924'te neşredilmiştir.⁸⁸

Meâl neşriyatı mevzuunda ehliyet tartışmalarının neticesinde liyakat ehlinin bu konuda sorumluluk üstlenmesi gerektiği sonucuna varılır. Bu doğrultuda Diyanet İşleri Reisliği'nin riyasetinde bir meâl yazılması gerektiği kanaatine varılır. Konuyla ilgili olarak 21 Şubat 1925'te TBMM'ye bir önerge sunulur. Önergenin kabulünün ardından meâl yazma faaliyeti Ersoy'a tevdi edilmek istenir. Ancak Ersoy, Kur'ân'ın tercümesinin mümkün olamayacağını söyleyerek vazifeyi üstlenmekten kaçınır. Ancak Yazır'ın yapılacak işin tercüme değil de bir meâl faaliyeti olacağı yönünde telkinde

⁸³ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 249; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 149-150.

⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/86-87.

⁸⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 248.

⁸⁶ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 141; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 150.

⁸⁷ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 250; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 297-300; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 151.

⁸⁸ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 163.

bulunması üzerine görevi kabul eder.⁸⁹

TBMM’de kabul edilen önerenin ardından tefsir yazma işi, Diyanet İşleri Başkanlığınca Yazır’a, meâl telifi görevi ise Ersoy’a tevdi edilir.⁹⁰ Ersoy, çalışmasını Mısır’da yürütür ve Kur’ân’ın ilk on cüzüne ait meâli peyderpey gönderir. Ancak bir süre sonra görevi iade eder ve meâl yazma işini de Yazır, üstlenir.⁹¹ Ersoy’un meâli tamamladığı fakat bunu teslim etmekten imtina ettiği söylenir. Gerekçe olarak ise iki sebep ileri sürülür. Birincisi meâlin son halinin kendisini tatmin etmemesidir. İkincisi ise meâlinin dinin millîleştirilmesi ve Türkçe ibadet söylemlerine hizmet etmesi endişesi taşımasıdır.⁹²

Kur’ân tercümesi hususunda meâl ifadesini ilk kullanan ve terimleşmesini sağlayan Yazır, olmuştur. Bu adım, gerçekten hayati bir dokunuş olmuştur. Çünkü harf devrimi, Türkçe ezan, Türkçe hutbe, Türkçe ibadet vs. girişimlerin hayata geçirildiği bir dönemde “meâl” kavramını kullanması, bu uygulamalara karşı eleştirel bir duruş olmuştur. Meâlinde kullandığı ağır bir dil ve üslup ile de onun Türkçe ibadet vb. fiillerde kullanılmasının önüne geçmiştir.⁹³ Bu adımı, hem Kur’ân’ın evrenselliği ilkesine sadık kalınması hem de onun Türkçeye aktarımı bakımından sınırlarının tayin edilmesi cihetinden önem arz etmiştir.

732

Bu arada Kur’ân tercümeleri için “meâl” teriminin kullanılmasının yerleşmesinde Hasan Basri Çantay da (1887-1964) büyük katkı sağlamıştır. Zira 1949’un başlarında başlayıp müteakip yıllarda iyice alevlenen Türkçe Kur’ân ve Türkçe namaz tartışmalarıyla beraber “meâl” terimi de yeniden gündeme oturmuştur. Çantay, bu tartışmaların yaşandığı esnada Türkçe Kur’ân ve Türkçe namaz söylemlerine karşı Kur’ân’ın aslını muhafaza etme adına “meâl” terimini ön plana çıkarmıştır. Böylece Kur’ân’ın Türkçeye aktarılması ameliyesi için Yazır’ın aynı gerekçelerle başlattığı süreç içerisinde “meâl” terimi kullanılmaya başlanmış, Çantay’ın gayretleriyle de perçinlenmiştir.⁹⁴

⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/32-33; Gümüş, “(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 290.

⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/35; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 140-141.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/39; Gümüş, “(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 313.

⁹² Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 63-64; Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’ân Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/153; Mustafa Kayhan, *Mehmed Akif’in Eserlerinde Kur’ân ve Tefsir* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2022), 81.

⁹³ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri*, 196.

⁹⁴ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 141-142.

Anadolu'da Meâl tarihi bakımından harf devrimi de (1928) önemli bir yeri edinmiştir. "Devlet'in dini İslâm'dır." maddesi anayasadan bu dönemde çıkarılmış, asırlar boyu kullanılan alfabe yasaklanarak Latin harflerine geçilmiştir. Bu dönemde bazı ilâhîyatçılar, "Dini Islah Beyannamesi" adı altında ibadet dilinin Türkçe olması ve ibadetlerin müzik eşliğinde icra edilmesi, camilere sıra konulması ve oralara ayakkabıyla girilebilmesi gibi teklifler vermişlerdir. Bu dönemde Süleymaniye'de smokinli mugannilere hutbe verdirilmiş, ezanlar Türkçe okutulmuş, Fransızcadan yapılan tercümelerle Türkçe namaz kıldırılmıştır. Dini neşriyat da yasaklandığından yayın hayatı mevcut durumdan menfi yönde etkilenmiştir. Yeni alfabenin kabullenilmesi, öğrenilmesi vs. doğal olarak yayın sürecini olumsuz etkilemiştir.⁹⁵

Alfabe değişiminden ötürü meydana gelen duraklamadan ötürü dört yıl yeni eser üretilmemiştir. Fetret döneminin sonunda ise daha önce Arapçadan Türkçeye çevrilen bazı meâller, yeni alfabeyle uyarlanarak tekrar yayımlanabilmiştir. Türkçe Kur'ân ve Türkçe ezan uygulamasının da hayata geçtiği 1932'ye erişildiğinde İzmirli'nin *Meâni-i Kur'ân* adlı Osmanlıca çevirisi, *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi* ismiyle latin alfabesiyle tekrar neşredilmiştir. Aynı yıl, Tevfik de mevcut çevirisini *Kur'ân-ı Kerîm* adıyla yeni alfabeyle yeniden yayımlamıştır.⁹⁶ Latin harfleriyle kaleme alınan ilk eser ise Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı meâli olmuştur (1934). Mevlana Muhammed Ali'nin *The Holy Qur'ân* isimli eserinden yararlanarak hazırladığı çevirisi, ilk telifler gibi ciddi eleştiriler almıştır.⁹⁷ Öyle ki Kâdiyânîlik propagandası yapmakla itham edilmiştir.⁹⁸

Bu arada Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Yazır'a hazırlatılan *Hak Dini Kur'ân Dili/Yeni Meâlli Türkçe Tefsir* isimli eser, 1935-1938 yılları arasında yayımlanmıştır.⁹⁹ Tefsirin neşri ile beraber Kur'ân'ın Türkçeye aktarımı bağlamında "meâl" terimi kullanılır olmuş, "Türkçe Kur'ân" nitelemesi kabul görmemiştir.¹⁰⁰ Otuzlu yıllarda kısmî tercümeler de yapılmıştır. Bu bağlamda Amme Cüzü, Yâsîn suresi, namaz sûrelerinin tercümesi vb. çalışmalar

⁹⁵ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 192.

⁹⁶ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 193; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 250-251.

⁹⁷ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 305-313; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 152.

⁹⁸ *Kur'ân-ı Hakîm*, 1/15; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 307.

⁹⁹ Cunbul, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde", 125; Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 313.

¹⁰⁰ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 251-252.

yapılmıştır. Bu teliflerin ortaya çıkmasında Türkçe ibadet girişimleri de etkili olmuştur.¹⁰¹ Ancak siyasi baskılardan ötürü dini yayınlarda duraklamanın olduğu bu dönemde başka meâl neşredilememiştir. Bu durum, Demokrat Parti iktidarına kadar devam etmiştir.¹⁰² Aslında yirmi küsur yıllık bir dönemde genel olarak bütün dini yayınlar sekteye uğratılmıştır. Nitekim Dâhiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 1943 tarihli genelgesi, bu durumu net bir biçimde özetlemektedir.¹⁰³

1949'da TBMM'de yaşanan bir olay, 1924'ten o güne ne denli yapısal bir evrim geçirildiğini ortaya koymaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi görüşülürken bir milletvekili "Ne zaman Türkçe Kur'ân okuyacağız?" diye bir serzenişte bulunur. Bu serzenişe müspet ve menfi karşılıklar verilmesi üzerine tartışma meclis başkanının su sözleriyle son bulur: "Dini meseleler, laik bir devletin laik bir meclisinde görüşülemez." 1924 meclisinde Kur'ân'ın liyakat ehline tercüme edilmesi adına karar alınabilirken 1949'da bu konu meclis gündemine dahi alınamamaktadır.¹⁰⁴

1950 yılı İslâmî ilimler bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Demokrat Parti iktidarının başladığı bu dönem, meâl neşriyatını olumlu etkilemiştir. Baskıcı bir dönemin ardından gelen bu sürecin tesiri 1980'e kadar sürmüştür. Mevcut meâllerden kiminin dilinin ağırlığı — 734 — bazıların ise ehil olmayanlarca yazılmış olması sebebiyle bu dönemde yeni bir meâl beklentisi doğmuştur. Bir taraftan da Türkçülük ve Ulusçuluk tartışmaları yürütülmüştür.¹⁰⁵

Bu dönemde yeni meâl beklentilerine en mühim karşılığı Çantay, vermiştir. Eserini, *Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm* adıyla üç cilt halinde neşretmiştir.¹⁰⁶ Meâl, büyük bir rağbet görerek kısa sürede kabullenilmiştir. Defaatle yeni baskıları yapılmıştır.¹⁰⁷ Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982) ile Hacı Murat Sertoğlu'nun (1910-1989) meâlleri de bu dönemde

¹⁰¹ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 194; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 154.

¹⁰² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 252.

¹⁰³ "Bizler ne şekil ve ne sûrette olursa olsun memleket dâhilinde dini neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz." Bk. Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 199.

¹⁰⁴ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 198.

¹⁰⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 237; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 154.

¹⁰⁶ Cunbul, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde", 125; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 253.

¹⁰⁷ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 200.

yayımlanmıştır.¹⁰⁸ Gölpinarlı'nın eseri indî yorumlarda bulunma ve Şiiliğin tesirinde kalma noktasında eleştirilmiştir. Bu tarihlerde Süleyman Fahir, *Tibyan* ve *Mevâkib* tefsirlerini sadeleştirerek neşretmiştir.¹⁰⁹ Aynı dönemde DİB, sekiz kişilik bir heyetten meâl yazmalarını istemiş ancak bu girişimden sonuç alınamamıştır.¹¹⁰ Bunları Arapça dahi bilmeyen Baltacıoğlu'nun *Kur'ân* ve Osman Nebioğlu'nun (1912-1988) *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm* adlı telifleri (1957) izlemiştir.¹¹¹ Son iki telif, tıpkı Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanan eserler gibi ciddi tartışmalara yol açmıştır.¹¹² Türkçe Kur'ân taraftarları müspet, Türkçe Kur'ân ifadesini uygun bulmayanlar ise menfi eleştiri getirmişlerdir.¹¹³

Bu tartışmalar yaşanırken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tavrı, Cumhuriyetin ilk yıllarından farklı olmuştur. İlk karmaşada direkt görüş bildirip inisiyatif alırken ikincide sessiz kalmış/bırakılmıştır.¹¹⁴ Bu dönemde dile getirilen "Kur'ân latin harfleriyle yazılıp okunabilir mi?" sorusuna mevcut Diyanet İşleri Başkanı, cevap vererek dolaylı olarak sürece katılmıştır. Bunun üzerine çok ağır eleştiri ve hakaretlere maruz kalmıştır. Hatta mesele hükümet aleyhtarlığına kadar taşınmıştır.¹¹⁵

1960 darbesi ile birlikte Demokrat Parti iktidarı sona ermiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde Kur'ân'ı Latin harfleriyle yayımlama — 735 teşebbüsünde bulunulmuş ancak muvaffak olunamamıştır. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, isimli meâl yayımlanmıştır (1961). Meâl, o sıralarda Ankara ilâhiyat Fakültesi'nde asistan olan Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay (1931-1969) tarafından hazırlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı bu telif, bir seneden daha az bir zamanda neşredilmiştir. Bu meâl, ciddi eleştiri almıştır.¹¹⁶ Telif, tercüme yerine anlam kelimesini kullanan ilk eser olmuştur.¹¹⁷ Meâl, başta

¹⁰⁸ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 324-327.

¹⁰⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 253.

¹¹⁰ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 202-203.

¹¹¹ Gümüş, "(1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 324-327; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 154-155.

¹¹² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 254; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 154-155.

¹¹³ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 203-206; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 154-155.

¹¹⁴ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 206.

¹¹⁵ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri*, 206-207.

¹¹⁶ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 254; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 155.

¹¹⁷ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi", 254.

milletvekilleri ve bürokratlara olmak üzere bedava dağıtılmıştır. Parayla almak isteyenlere Diyanet İşleri Başkanlığı, “Biz de yoktur.” biçiminde cevap vermiştir.¹¹⁸

Altmışlı yıllar, meâl telifi anlamında hareketli geçmiştir. 1962’de Ömer Nasûhî Bilmen’in (1883-1971) meâl ve tefsiri neşredilmeye başlanmıştır. Aynı yıl, dilbilimci Besim Atalay’ın (1882-1965) *Kur’ân-ı Kerîm* adlı meâli literatüre girmiştir. 1967’ye gelindiğinde ise Ali Fikri Yavuz, (1924-1992) *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi* adıyla eserini yayımlamıştır.¹¹⁹

Yetmişli yıllarda da Meâl neşriyatı, inkıtâya uğramamış ancak bu manada belirgin bir ilerleme de kat edilememiştir. Bu yıllarda Seyyid Kutub’un (1906-1966) tefsiri çevrilmeye başlanmıştır. Bu tercümedeki meâl, muteber eserlerden yola çıkılarak hazırlandığı için müstakil bir çalışma olarak değerlendirilebilmiştir. Ancak dönemin en dikkat çekici neşri, Süleyman Ateş’in *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli* adlı eser olmuştur. 1980’e kadar birkaç telif daha olmuştur.¹²⁰

1980’de 12 Eylül diye hafızalarda kalan yeni bir darbe yaşanmıştır. Ancak darbe süreçlerinin aksine bu dönemde meâl neşriyatında ciddi bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu durum, İran devrimin yansıması ve darbe dönemi yönetiminin politikalarının sonuçlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak asıl sebebin halk arasında 1950’lerde başlayıp giderek artan İslâm’a yönelimin olduğu da ifade edilmiştir.¹²¹ Bu dönemde gerek ferdi gerekse anonim olmak üzere birçok meâl yayımlanmıştır. Hasan Karakaya (1957-2015) ve arkadaşlarının hazırladığı meâl (1981), Hayrettin Karaman’ın da içinde bulunduğu heyetin yayımladığı meâl (1982) ve Ahmet Ağırakça ile Beşir Eryarsoy’un neşrettiği meâl, (1987) ortak eserler olmuşlardır. Ali Bulaç, Bilmen (1985) ve Ahmed Davudoğlu’nun (1912-1983) hazırladığı meâller ise dönemin münferit eserleri arasında yer almışlardır.¹²² Bu yıllardan sonra özellikle akademi dünyasında meâl neşriyatı, yaygınlık kazanmıştır.¹²³

Seksenli yıllardan sonra meâl neşriyatının hızlı bir şekilde artmasını

¹¹⁸ Cündioğlu, *Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri*, 208.

¹¹⁹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi”, 254; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 155.

¹²⁰ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi”, 256; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 155.

¹²¹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi”, 257.

¹²² Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi”, 257; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 155-156.

¹²³ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 156.

yetmişli yılların ortalarında zuhur eden Meâlcilik/Kur'âncılık ekolüne bağlayanlar olmuştur. Bu anlayış, Öztürk, Atay, Ateş, Yüksel, Doğan, Hüdür ve Bayraklı gibi isimlerce temsil edilmiştir. Bunlar, Kur'ân merkezli hareket edip dini meseleleri bu ölçekte tartışmaya ön ayak olmuşlardır. Bunların söylemlerinde de nüans farklılıkları olabilmıştır. İslâm'ın direkt ilk kaynağından anlaşılması gibi büyüleyici bir söylem geliştirmişlerdir.¹²⁴

Meâl neşriyatının yaygınlaşmasında ticari kaygılarında da önemli bir etken olmuştur. Zira herkesin meâl okumaya teşvik edildiği ortamda doğal olarak bir pazar oluşmuştur. Yayın evleri de bu duruma kayıtsız kalmayıp kendi meâllerini oluşturma cihetine gitmişlerdir.¹²⁵

İlmi neşriyat bakımından 1997'de meydana gelen 28 Şubat süreci de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Postmodern darbe diye nitelenen bu sürecin genel olarak İslâmî ilimler bağlamında baskılayıcı bir etkisinin olduğu görülmüştür. İmam Hatip Liselerinin en başarılı olduğu ve en çok tercih edildiği döneme denk gelmiştir. Kesintisiz eğitim sistemi ve üniversiteye girişte uygulanan katsayı formülünün Kur'ân Kurslarına ve İmam Hatip Liselerine ciddi darbe vurmuştur. Zira bu iki müessese, İlahiyat Fakültelerine kalifiye öğrenci göndermesi bakımından hayati önem arz etmektedir. İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarının kısıtlanması da ilmi üretkenliği negatif yönde etkilemiştir. Diğer taraftan üniversitelerde ve genel olarak kamuda uygulanan başörtüsü yasağı da önemli bir etkidir. Büyük travmalara sebep olan bu uygulama, birçok kimsenin okulunu veya görevini bırakmasına sebep olmuştur.¹²⁶ Yaşanan bu durumların doğal olarak ilmi faaliyetlere olumsuz yansımaları olmuştur.

Her olgunun negatif veya pozitif tesir ettiği kesim veya süreçler vardır. 28 Şubat sürecinin bu bağlamda modernist düşünce ve Kur'âniyyûn hareketini güçlendirdiği söylenmektedir. Bu fikri yapıların süreçle birlikte revaç bulduğu ve hareket alanının genişlediği ifade edilmektedir. Mesela Y. Nuri Öztürk'ün bu dönemde altın çağını yaşadığı, sürekli medyada yer bularak fikirlerini anlatma ve yayma fırsatı yakaladığı belirtilmektedir. Bu durum, kendisinin ve fikirlerinin popüleritesini artırmanın yanında

¹²⁴ Yazıcı, "Kur'ancılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı", 537-538; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 157.

¹²⁵ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 158.

¹²⁶ Azize Yiğit vd., "28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10/6 (25 Aralık 2023), 2153; Süleyman Arslan, "28 Şubat'ın 24. Yılı Basın Açıklaması", (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022) erişim tarihi. 25.05.2025

toplumda meâl okuma eğilimini de beslediği anlaşılmaktadır.¹²⁷

2002’de meydana gelen iktidar değişimi, İslâmî ilimler ve meâl faaliyetleri bakımından önem arz etmektedir. Zira siyasi ve kültürel her süreç, ilmi faaliyetleri doğrudan/dolaylı olarak etkilemektedir. Bu dönemle birlikte 28 Şubat’ın baskısının yavaş yavaş kalktığı ve insanların kendilerini rahatça ifade edebilecekleri bir ortamın oluştuğu söylenebilir. Bu noktada istisnai durumlar olmakla birlikte bu dönemde her düşüncenin rahatça ifade edilebildiği söylenebilir. Özellikle İslâmî ilimler noktasında getirdiği fikri serbestiyet sonucunda eser neşriyatının doğrudan/dolaylı olarak teşvik edildiği görülmektedir. Diğer taraftan her ile üniversitelerin ve ilâhîyat fakültelerinin açılması, doğal olarak dini ilimler üzerinde telif ve müellif sayısını artıran bir unsur olarak görülebilir. Bu dönem aynı zamanda dünyada teknolojik ve kültürel gelişmeler/değişimlerin çok hızlı gerçekleştiği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu gelişmelerin toplumların yapısını mutlak anlamda etkilediği gözlenmektedir.

2002 sonrası dönemin neşriyat dünyasına getirdiği hareketliliğin meâl yayınlarına da yansıdığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde literatüre çok sayıda meâlin girdiği görülmektedir. Bu meâllerden birçoğunun tez ve makale düzeyinde çalışmalara konu olduğu müşahade edilmektedir. Yeni olmaları hasebiyle henüz değerlendirilmeyen veya incelenme süreci devam eden çalışmaların da olduğu tahmin edilmektedir. Aynı şekilde hazırlanma aşamasında olan veya yayımlanmayı bekleyen meâl çalışmaları da bulunmaktadır. Çalışmamızın kapsamı çerçevesinde bu dönemde neşredilen meâllerden bazılarına yer verilecektir.

Dönemin meâlleri takdim edilirken önce ilâhîyat akademisyenlerinin eserlerinden başlanacaktır. Sonra İslâmî ilimlerle meşgul olup resmi/özel kurum/müesseselerle iltisaklı şahısların eserleri ortaya konulacaktır. Ardından ilahiyat alanından farklı branşlarda faaliyet gösteren akademisyen ve farklı meslek sahibi kimselerce neşredilen eserlere değinilecektir.

Dönemin ilâhîyat akademisyenlerince neşredilen tek müellefli meâllerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

- *İnsanlığa Son Çağrı*, Hamdi Döndüren, 2003.
- *Son Çağrı Kur’ân*, Salih Akdemir (1950-2014), 2004.
- *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Talat Koçyiğit (1927-2011) 2004-2005.
- *Kur’ân Meâli*, Yusuf Işıcık, 2008.

¹²⁷ Yazıcı, “Kur’âncılık Ekolü ve Namaz”, 341; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti”, 191.

- *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Mustafa Öztürk, 2011.
- *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm*, Ömer Çelik, 2013.
- *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meâli*, Bayraktar Bayraklı, 2013.
- *Tevhit Mesajı- Özlü Kur'ân Tefsiri*, Hasan Elik, 2015.
- *Kur'ân-ı Hakîm Meâli Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu*, İsmail Yakıt, 2020.
- *Kur'ân - Meâl Tefsir*, Mehmet Okuyan, 2021.
- *Kur'ân-ı Kerim'in Envarı'ndan Tefsir Özetli Meâl*, Orhan Çeker, 2021.

Dönemin ilâhîyat camiasında heyet emeği olan meâl neşirlerinden bazıları ise şunlardır.

- *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, (1950-2024), 2007.
- *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Hayrettin Karaman vd., 2008.
- *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meâli*, Abdülkadir Şener, Mustafa Yıldırım ve Cemal Sofuoğlu, (1941-2013), 2008.
- *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, M. Yaşar ————— 739
Kandemir, Halit Zevalsiz, ve Ümit Şimşek, 2010.
- *Tevhid Mesajı*, Hasan Elik ve Muhammed Coşkun 2013.

Dönemin İlâhîyat camiası dışında başka müesseselerde faaliyet gösteren (Diyanet İşleri Başkanlığı veya Millî Eğitim Bakanlığı görevlisi, cemaat veya vakıf mensubu vs.) kişiler tarafından ise şu meâller neşredilmiştir.

- *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Mahmut Toptaş, 2004.
- *Kur'ân-ı Mecid Tefsirli Meâli Alisi*, Mahmut Ustaosmanoğlu (1929-2022), 2007.
- *Hayat Kitabı Kur'ân*, Mustafa İslâmoğlu, 2008.
- *Türkçe meâl*, (Osmanlı alfabesiyle), Hayrat neşriyat, 2010.
- *Allah'ın Kelamı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Mehmet Türk, 2017.
- *Kısa Tefsirli Kur'ân Meâli*, Mahmut Kısa, 2021.

Farklı meslek erbabı veya farklı akademik çevrelerde faaliyet sürdüren kişiler tarafından yazılan meâllerden bazıları da şunlardır:

- *Kur'ân-Açıklamalı Meâl*, Orhan Kuntman, (uzman hekim), 2006.
- *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*, Mahmut Özdemir, (işletme

akademisyeni), 2023.

İslâm Dini'nin salt Kur'ân-ı Azimüşşan'dan öğrenilemeyeceğini telkin eden ve meâl okumakla yetinmenin sakıncalarını ortaya koyan birçok akademik neşir yapılmıştır. Ancak bu gayretler, meâl okumalarına her geçen gün daha da artan ilgiye engel olamamıştır. Meâl okumanın veya dini anlama adına tercüme ile yetinmenin önüne geçilemeyeceği anlaşıncı da herkes sürece dâhil olma yoluna gitmiştir. Artık neredeyse ülkemizdeki her İslâmî topluluk veya cemaat kendisine uygun bir meâl tedarik etme veya neşretme zorunluluğu duymuştur.¹²⁸ Hatta neredeyse tefsir ilmi noktasında akademik olarak belli bir noktaya erişmiş herkesin bir meâli olmuştur. Dolayısıyla bu durum, meâl sayısının hızla artmasına sebep olmuştur.

Netice itibariyle tercüme ve meâl faaliyetleri, bir yandan Cumhuriyet döneminde resmî ideoloji haline gelen Türkçülük ve Türkçe ibadet söylemlerinden etkilenirken bir yandan da modernist düşüncenin tesirine girmiştir. Bir yandan Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemleri revaç bulurken diğer taraftan Kur'âniyyûn diye tabir edilen ve 1400 yıllık ilmi birikimi sorgulayan veya yok sayan bir anlayış gelişmiştir. Bununla beraber Resûlullah'tan günümüze silsile yoluyla aktarılan Kur'ân düşüncesine bağlı kalıp onu temel alan ve meâllerini ona göre şekillendiren bir zümre de 740 varlığını koruyabilmiştir. Bunun ilk örneği meclis kararıyla yazılması talep edilen *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsir ve meâli olmuştur. Bugün Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemleri, nerdeyse yok olma cihetine giderken kendilerini Kur'âniyyûn veya daha başka isimlerle ifade eden kesimler ile Ehl-i sünnet olarak ifade eden zümreler/kişiler varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı döneminde ilim dili, Arapça olduğu için Kur'ân'ın Türkçeye tercümesi, sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu dönemde çeviri daha çok şifahi olarak yapılmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte genel olarak bir tercüme sürecine girilmiştir. Bu süreçle beraber Kur'ân'ın Türkçeye aktarılması noktasında da talepler oluşmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyetle birlikte Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesine dair düşünceler/faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Özellikle cumhuriyetin ilanı ile birlikte ulusçu bir yönetime geçilmiş ve yoğun bir neşir sürecine girilmiştir.

Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında sadece Türkler/Müslümanlar ve liyakat ehli kimselerin ilgisini çekmemiştir.

¹²⁸ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti", 158.

Türk veya Müslüman olmayan kimseler de sürece dâhil olmuşlardır. Yahut Türk olduğu halde Arapça bilmeyen ve ilmi yeterliliğe sahip olmayan kimselerin meâl neşrettikleri gözlenmiştir.

Osmanlının son dönemleriyle beraber Kur'ânın Türkçeye çevrilme amacı çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Bu döneme kadar çeviriler, ilâhî mesajın halk tarafından anlaşılmasını temin etme ve ilmi kaygılarla yapılmıştır. Tanzimatın getirdiği süreçle birlikte dini ulusçu bakış açısıyla yorumlama, anadilde ibadetin önünü açma vb. düşüncelerle Kur'ân çevirileri yapılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte "Türkçe Kur'ân ve ibadet söylemleri" daha belirgin biçimde ifade edilmiş ve bu düşünce meâllere yansıtılmıştır. 1970'li yılların ortalarından itibaren ise Kur'âniyyûn ve meâlcilik gibi düşünceler, meâllerin muhtevasına ve yazılış gayesine yansımıştır. Sonraki yıllarda ise daha önce tercüme faaliyetlerine karşı olan bazı kesimler, (vakıf, cemaat vs.) kendi meâllerini oluşturma amacıyla sürece dahil olmuşlardır.

Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti mukayese edildiğinde hâkim siyasi irade ile dini hayat veya dini ilimler, birbiri ile ilintili olmuştur. Osmanlı döneminde siyasi irade, dini, hayatın merkezine koyan bir yapıya sahip olduğundan onun aslını muhafaza etme hassasiyeti göstermiştir. Bu durum Kur'ân tercümelerine de yansımıştır. Cumhuriyet dönemindeki siyasi irade ise millî hisleri ön planda tutmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'ın ve ezanın Türkçe okunmasını ve ibadetlerin Türkçe yapılmasını benimsemiştir. İlerleyen süreçte bu durum dengelense de darbe süreçleri de meâl faaliyetinin seyrini ve muhtevasını etkilemişlerdir.

741

Meâl çalışmaları, başlangıçta bireysel olarak yürütülürken ilerleyen süreçte kolektif olarak da yapılmaya başlanmıştır. Özellikle son yirmi otuz yılda ortak meâl neşirlerinin sayısı ciddi oranda artmıştır. Heyet halinde yapılan çalışmaları genellikle ilâhîyat akademisyenleri yapmıştır. Bu komisyonlar, bazen İslâmî ilimlerin aynı ilim dalının mensuplarından oluşmuştur. Bazen de heyet, İslâmî ilimlerin farklı dallarından üyelerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Meâl amelîyesi, başlangıçta ekseriyetle çeviri mahiyetinde yapılmakta iken zaman içerisinde bunun tefsiri tercüme evrildiği görülmektedir. Günümüz meâlleri ekseriyetle açıklamalara yer verdiği için tefsiri tercüme mahiyetinde olmaktadır. Hatta bazıları tefsir mesabesinde görülebilecek niteliktedirler.

Kaynakça

- Abay, Muhammed. "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012).
- Akdemir, Salih. "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme". *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988).
- Arslan, Süleyman. "28 Şubat'ın 24. Yılı Basın Açıklaması". Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu, 2022. <https://www.tihek.gov.tr/28-subatin-24-yili-basin-aciklamasi>
- Aslan, Seyfettin - Alkış, Mehmet. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (2015), 18-33.
- Aydar, Hidayet. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996.
- Aydar, Hidayet. "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 14 (2012), 47-65. 742
<https://dergipark.org.tr/en/pub/iuilah/issue/978/11005>
- Bilgin, Mustafa. "Hak Dini Kur'ân Dili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'âniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dib el-Buga. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 25. Basım, 2014.
- Cunbul, Müjgan. "Kur'ân-ı Kerîm'in Türk Dilinde Basılmış Terceme ve Tefsirleri". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 123-141.
- Cündioğlu, Dücane. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1999.
- Cündioğlu, Dücane. *Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996.
- Cündioğlu, Dücane. *Türkçe Kur'ân ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm. çev. Hasan Basri Çantay. 3 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2022.

Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınları, ts.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Basım, 2017.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Erdoğan, Abdülkadir. "Kur'ân Tercemelerinin Dil Bakımından Önemi". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938).

Fayda, Mustafa. "Fetih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*. çev. Mütercim Âsım Efendi. İstanbul: TYEKB, 2013.

Gümüş, Sadrettin. "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 0/5 (30 Haziran 2015), 286-331. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.05457>

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadır, 3. Basım, 1993.

Kaya, Murat. *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Kayhan, Mustafa. *Mehmed Akif'in Eserlerinde Kur'ân ve Tefsir*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2022.

Koçyiğit, Hikmet. "1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur'ân Meâlleri Bibliyografyası". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.470468>

Mumcu, Ahmet. *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009.

Öztürk, Mustafa. "II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kur'ân Meâlleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (Eylül 2011).

Öztürk, Mustafa. "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik

- Tecrübesi". ed. Mustafa Çağrı. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021.
- Paçacı, Mehmet. *Kur'ân'a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Şen, Ercan. "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'ân Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 349-368.
- Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. *Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarının Genişlemesi (1299-1699)*. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. Erişim 11 Ocak 2025. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=442700&materialType=MP&query=S%C4%B1n%C4%B1rlar>
- Uzun, Kazım. *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Üstün, Sema. "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kur'ân Tercümeleri Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 19 (2012). https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43412/529190#article_cite
- Yazıcı, Ahmet. "Kur'âncılık Ekolü ve Namaz". *İslâmî İlimler Dergisi* 15/2 744 (Kasım 2020), 317-354. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.823304>.
- Yazıcı, Ahmet. "Kur'âncılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı: Kalem Dergisi Örneği". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 533-555. <https://doi.org/10.30623/hij.1037021>
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Yiğit, Azize vd. "28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Akademik Tarih ve Dusunce Dergisi* 10/6 (25 Aralık 2023), 2139-2157. <https://doi.org/10.46868/atdd.2023.586>